

**مطالعه تطبیقی حسابداری مشارکت مدنی در
نظام بانکداری ایران و سازمان حسابداری و
حسابرسی موسسات مالی اسلامی**

رضا غلامی جمکرانی *

سعید فراهانی فرد **

مسعود منظم ***

* استادیار گروه مالی و حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم

** دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم

*** دانشجوی کارشناسی ارشد حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم

چکیده

پس از تصویب قانون بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران و عضویت بانک مرکزی ایران در سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی، اجرای استانداردهای سازمان موصوف بر اساس بیانیه شماره ۱ آن سازمان در کلیه بانکهای اسلامی فارغ از نظام حکومتی آن کشور، قابل اجرا می‌باشد. حسابداری تسهیلات مشارکت در نظام بانکداری ایران که به صورت وحدت رویه در بانکهای کشور اجرا می‌شود، فاقد دستورالعمل منسجم و جامع ابلاغی از سوی بانک مرکزی است. در این تحقیق، با استفاده از روش تطبیقی و شیوه سنجی اسناد صادره توسط بانکهای کشور، انطباق رویه حسابداری تسهیلات مشارکت در بانکداری ایران با استاندارد حسابداری مالی شماره ۴ سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی با عنوان تامین مالی مشارکت، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج پژوهش حاکی از نبود انطباق کامل رویه حسابداری معمول تسهیلات مشارکت بانکداری ایران با استاندارد شماره ۴ سازمان مذکور است، به گونه‌ای که از نظر شناخت اولیه، در رویدادهای مالی مهم، هزینه‌های قبل از انعقاد قرارداد، پرداخت سرمایه مشارکت و تسویه مشارکت مدنی به جز حالتی که مشارکت دارای زیان و اصل سرمایه آن تضمین شده است، مطابقت دارند. هر چند از نظر ارزیابی سرمایه مشارکت در پایان هر دوره مالی، مطابقت دارند، لیکن از نظر افشا یا نحوه ارائه در صورت‌های مالی، مطابقت ندارند.

واژگان کلیدی: حسابداری تسهیلات مشارکت، عقد مشارکت، سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی

مقدمه

بند ۲ بیانیه شماره ۱ سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی^۱ بیان می‌دارد دین اسلام بین منافع فرد و جامعه موازنه برقرار می‌کند. بدیهی است سرمایه‌گذاری پایه و اساس فعالیت‌های اقتصادی در هر جامعه است. از آنجا که ممکن است هر فرد به تنهایی نتواند پس‌انداز خود را به طور مستقیم سرمایه‌گذاری کند، بانک‌های اسلامی می‌توانند نقش واسطه‌ای مهمی را برای جذب سپرده‌های افراد و سرمایه‌گذاری آن در جهت منافع افراد و جامعه بازی کنند.

همچنین به منظور ترغیب افراد به سرمایه‌گذاری پس‌اندازهای خود از طریق بانک‌های اسلامی، لازم است که چنین افرادی به توانایی بانک‌های اسلامی برای تحقق اهداف سرمایه‌گذاری‌هایشان اعتماد پیدا کنند. یکی از شرایط لازم برای ایجاد این اعتماد، وجود اطلاعاتی است که سرمایه‌گذاران را از توانایی بانک اسلامی برای رسیدن به اهداف مدنظر ایشان، مطمئن می‌کند. مهم‌ترین منابع این‌گونه اطلاعات، گزارش‌های مالی اسلامی است که طبق استانداردهای حسابداری، منطبق با شریعت تهیه شود [9].

پس از به ثمر نشستن انقلاب اسلامی ایران و تغییر نظام بانکداری کشور از بانکداری متعارف غربی به سمت بانکداری اسلامی، پیروی و به کارگیری روش‌های حسابداری تسهیلات اعطایی براساس استانداردهای تبیین شده AAOIFI امری ضروری و بر طبق استاندارد شماره ۱ سازمان موصوف برای تمام مؤسسات و بانک‌های عضو در کلیه کشورهای اسلامی فارغ از نظام بانکداری و قوانین و مقررات متعارف بانکداری آن کشور، در خور اجراست.

AAOIFI در استاندارد حسابداری مالی شماره ۴ خود، روش حسابداری تسهیلات عقد مشارکت را تبیین کرده است. لیکن بانکداری ایران در حسابداری عقود مشارکتی دارای دستورالعملی منسجم و یکپارچه نبوده و دستورالعمل حسابداری خاصی نیز از طرف بانک مرکزی برای آن تدوین نشده است، این مهم به صورت یک وحدت رویه مرسوم توسط بانک‌های ایران اجرا می‌شود. بر همین اساس پس از گذشت بیش از سه دهه از عضویت بانکداری ایران در سازمان موصوف، تاکنون نگاه نقادانه‌ای مبنی بر میزان انطباق روش‌های

¹1-AAOIFI :Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial

حسابداری بانک‌های ایرانی با استانداردهای حسابداری AAOIFI صورت گرفته است. این موضوع آنجا اهمیت بیش‌تری می‌یابد که پس از تغییر از نظام بانکی ربوی به نظام بانکی بدون ربا، نظام حسابداری آن تغییر محسوسی نکرده است.

اینکه این وحدت رویه حسابداری در بانکداری ایران تا چه میزان در مراحل شناخت، ارزیابی و افشا منطبق با استاندارد حسابداری مالی شماره ۴ AAOIFI است، نیازمند بررسی و انطباق دو روش حسابداری موصوف است تا بتوان از این طریق بستر پیشنهاد یک دستورالعمل جامع برای استاندارد کردن شیوه حسابداری عقود مشارکتی را برای بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ارائه کرد. در واقع سوال اصلی مقاله این است که آیا روش حسابداری عقد مشارکت مدنی نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با استاندارد حسابداری مشارکت تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، مطابقت دارد؟ کشف و شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های کلیدی روش حسابداری عقد مشارکت نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران و استاندارد حسابداری شماره ۴ تدوین شده توسط AAOIFI، از اهداف این پژوهش است. در ادامه در بخش دوم به مرور ادبیات پژوهش و مطالعات پیشین می‌پردازیم. سپس، بعد از تبیین روش پژوهش در بخش سوم، تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده در قالب جدول‌ها مقایسه‌ای در بخش چهارم انجام گرفته است و در پایان نتایج و پیشنهادها ارائه شده است.

۱- ادبیات و پیشینه پژوهش

۱-۱- ادبیات پژوهش

بانک‌ها از جنبه‌های عمومی معاملات و عملیات، تابع استانداردهای حسابداری مربوط به مؤسسات انتفاعی هستند، لیکن از آنجا که بانک‌ها از طریق واسطه‌گری مالی بخشی مهم و مؤثری از فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی را در سراسر جهان تشکیل می‌دهند و اکثر افراد جامعه و مؤسسات برای سپرده‌گذاری یا تأمین مالی فعالیت‌های خود از بانک‌ها استفاده می‌کنند و بر ثبات و سلامت نظام پولی کشور تأثیر بسیار دارند، دولت‌ها در سراسر جهان در جهت حفظ اعتماد عمومی به نظام پولی کشور و حفظ حقوق سپرده‌گذاران و دیگر مشتریان

بانک‌ها، قوانین و مقررات ویژه‌ای را در مورد اداره و معاملات بانک‌ها وضع و معمولاً از طریق برقراری نظام بانک مرکزی بر اجرای آن نظارت می‌کنند [۱]. به این ترتیب، نسبت به شناسایی و اندازه‌گیری درست حقوق و تعهدات ذی‌نفعان، توانایی پرداخت تعهدات و میزان ریسکی که متوجه عملیات گوناگون بانک‌هاست، توجه و حساسیت فراگیری وجود دارد و به تبع آن، حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌ها از سایر مؤسسات تجاری متفاوت است.

در برخی از کشورها در مورد نحوه حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌ها، استاندارد حسابداری خاصی وضع و یا در استانداردهای مربوط به انواع معاملات، نحوه به‌کارگیری آن در بانک‌ها به‌طور خاص، بیان شده است. در برخی کشورهای دیگر مانند آمریکا و بریتانیا، علاوه بر آن، جوامع حرفه‌ای مربوط، نشریات خاصی را به‌عنوان رهنمود حسابداری و حسابرسی صنعت بانکداری تهیه و منتشر کرده‌اند که به تفصیل به جنبه‌های مختلف حسابداری بانک‌ها پرداخته است. در کلیه کشورها، علاوه بر استانداردهای حسابداری، مراجع نظارتی بخش مالی و بانک‌ها نیز از طریق وضع مقررات یا صدور دستورالعمل و یا از طریق مصوبات مراجع قانونگذاری کشور، الزاماتی را در مورد حسابداری معاملات، عملیات، تهیه و ارائه صورت‌های مالی بانک‌ها مقرر می‌دارند که توسط بانک‌های کشور مربوط باید رعایت شود.

در سطح منطقه‌ای و برای جهان اسلام، در زمینه استانداردهای حسابداری بانکداری اسلامی، مرجع دیگری با نام سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی فعالیت دارد. این سازمان در سال ۱۹۹۱ میلادی-۱۴۱۱ هجری قمری- در بحرین تشکیل شد و با تشکیل هیئت تدوین استانداردهای حسابداری و حسابرسی تاکنون دو بیانیه مفاهیم حسابداری مالی، ۴۵ استاندارد شریعت، ۲۶ استاندارد حسابداری مالی، ۵ استاندارد حسابرسی، ۷ استاندارد حاکمیت شرکتی و ۲ استاندارد آیین رفتار حرفه‌ای منتشر کرده است و در بند ۱ استاندارد شماره ۱ با عنوان ارائه و افشای کلی در صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی، آمده است برای کلیه بانک‌های اسلامی بدون توجه به شکل قانونی آن‌ها، فارغ از کشور و نوع دولت محل استقرار، قابل اعمال است.

در ایران به موجب ماده ۳۳ قانون پولی و بانکی کشور، شورای پول و اعتبار به عنوان مرجع تعیین نحوه و اصول حسابداری بانک‌ها، صورت‌های مالی، استهلاکات، اندوخته و سایر حساب‌های بانکی تعیین شده است و مصوباتی را در موارد فوق تصویب و ابلاغ

کرده است. به رغم تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲، برای تطبیق نظام حسابداری مورد عمل به نظام مطلوب حسابداری مبتنی بر الزامات شرعی مورد نظر قانون مذکور، اقدام موثری صورت نگرفته است. از این رو، نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌های کشور همچنان از الگوی حسابداری مرسوم در سایر نهادها و سازمان‌های انتفاعی و دستورات عمل‌های پراکنده نظام بانکی پیروی می‌کند. بانک‌های اسلامی در جوامع اسلامی، وجوهی را که به آن‌ها سپرده می‌شود با استفاده از ابزارهای سرمایه‌گذاری، منطبق با دین اسلام سرمایه‌گذاری می‌کنند. قراردادهای مشارکت، مباحه، مضاربه، اجاره، سلف و استصناع نمونه‌هایی از این ابزارهاست. در پژوهش جامع کمیته اجرایی برنامه‌ریزی و پیگیری AAOIFI شامل شناسایی استانداردهای حسابداری که می‌بایست در اولویت تدوین قرار می‌گرفتند نیاز به تدوین سه استاندارد حسابداری برای قراردادهای تامین مالی مشارکت، مباحه و تامین مالی مضاربه به عنوان اولویت شناسایی شد. پاسخ پرسشنامه‌های پژوهش جامع نشان داد که درصد میانگین معاملاتی که در آن‌ها تامین مالی مشارکت به کار گرفته می‌شود ۱۵ درصد بود (پیوست استاندارد شماره ۴ AAOIFI).

مواد ۵۷۱ تا ۶۰۶ قانون مدنی اختصاص به موضوع مشارکت داشته و عوامل، شرایط و سایر مسائل آن را آشکارا بیان کرده است. در قانون بانکداری بدون ربا مشارکت، از نوع اختیاری آن پیش‌بینی شده است و قراردادی است بین بانک و متقاضیان به منظور انتفاع. ماده ۱ دستورالعمل اجرایی عقد مشارکت مدنی مقرر می‌دارد: «...مشارکت مدنی عبارت است از درآمیختن سهم‌الشرکه نقدی و یا غیرنقدی متعلق به اشخاص حقیقی یا حقوقی متعدد، به نحو مشاع، به منظور انتفاع، طبق قرارداد». همچنین در ماده ۳ دستورالعمل عقد مشارکت مدنی آمده است: «شرکت مدنی در صورتی تشکیل و تحقق خواهد یافت که شرکا طبق قرارداد سهم‌الشرکه نقدی خود را به حساب مخصوص که در بانک برای شرکت افتتاح می‌گردد واریز نمایند و...». که این خود به دقت بر ویژگی‌هایی مانند ضروری نبودن ثبت شرکت‌های مدنی در مرجع ثبت شرکت‌ها و مشارکت شرکاء در «مال» در عقد مشارکت مدنی به عنوان زمینه‌ی مشارکت منطبق است.

همچنین چون موضوع مشارکت مدنی مشخص و مدت آن نیز محدود است، از این نظر نیز با شرکت‌های مدنی موضوع قانون مدنی همانند است. بنابراین با به وجود آمدن این نوع مشارکت - مشارکت مدنی - شخصیت حسابداری مربوط نیز شکل می‌گیرد. ضمن آنکه در بیشتر موارد، مفاد و شرایط پیش‌بینی شده در قراردادهای مشارکت مدنی، در اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا، بر مفاد مواد ۵۲۶ تا ۵۸۸ قانون مدنی در باب احکام شرکت نیز منطبق است.

با در نظر گرفتن آنچه گفته شد، مصرف منابع مالی در زمینه مشارکت مدنی توسط بانک‌ها و اشخاص جنبه سرمایه‌گذاری داشته و با توجه به مشخص بودن موضوع مشارکت‌ها در هر مورد و مدت زمان آن، که به‌طور معمول از یک تا سه سال است، می‌توان ارزش هر یک از مشارکت‌ها را با عنوان سرمایه‌گذاری در ترازنامه طبقه‌بندی کرد و نشان داد.

۲-۱- پیشینه پژوهش

شبکه بانکی کشور با برگزاری بیش از ۲۵ گردهمایی سالانه با عنوان "همایش سالانه نظام بانکداری اسلامی" پیشرو در امر تحقیقات مربوط به بانکداری اسلامی است. از آنجا که عمده تحقیقات و مطالعات در زمینه بانکداری اسلامی به نحوه و چگونگی اجرای بانکداری اسلامی پرداخته‌اند، کم‌تر پژوهشی به حسابداری اسلامی و حسابداری بانکداری اسلامی توجه کرده است. در ادامه به بررسی تحقیقات مربوط پیشین می‌پردازیم.

غلامی جمکرانی و همکاران [۲]، ضمن تشریح ضرورت تدوین چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی به‌عنوان قانون پایه استانداردهای گزارشگری مالی اسلامی، نشان داده‌اند خبرگان دانشگاهی و حرفه‌ای گزارشگری مالی ایران، اتفاق نظر دارند که تفاوت اصول اقتصادی-اجتماعی واحد تجاری اسلامی از واحدهای تجاری اقتصاد سرمایه‌داری و عدم کفایت تامین نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم، ضرورت بازنگری و تدوین چارچوب نظری با رویکردی اسلامی؛ به

مثابه قانون پایه گزارشگری مالی اسلامی، را می‌طلبد تا بتوان زمینه جذب اعتماد سرمایه‌گذاران مسلمان و جامعه اسلامی را فراهم کرد.

شعبانی و سیفلو [۳] به مقایسه بانکداری وکالتی و مشارکتی پرداخته‌اند. ایشان معتقداند تجهیز سپرده‌های مدت‌دار در بانک‌های متعارف، بر پرداخت بهره به آن‌ها استوار است. با توجه به حرمت ربا، جایگزین بانکداری اسلامی برای این محصول، سپرده‌های سرمایه‌گذاری است. بانک‌های اسلامی در عملیاتی کردن این نوع از حساب‌ها، عموماً از دو الگو بهره می‌برند. یک الگو، الگوی منحصر به فرد وکالتی است که در جمهوری اسلامی ایران و در قالب قانون عملیات بانکی بدون ربا کار می‌کند. الگوی دیگر، الگوی مشارکتی است که در اغلب کشورهای دیگر اجرا می‌شود. هریک از این الگوها، مزایا و معایبی دارند. آن‌ها با توجه به گنجاندن مزایای الگوی مشارکتی در الگو و تقویت آن با اوراق انتقال‌پذیر و مهندسی‌مالی، الگوی جدیدی پیشنهاد می‌کنند.

موسویان و همکاران [۴] در تحقیقی با عنوان «اوراق بهادار بانکی، تبدیل تسهیلات بانکی به اوراق بهادار در بانکداری بدون ربا» به بهره‌گیری بانک‌های اسلامی از ابزارهای اوراق بهادار اسلامی پرداخته و هدف استفاده بانک‌ها را تجدید منابع و افزایش قدرت اعطای تسهیلات اعتباری می‌داند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیش‌تر تسهیلات اعطایی بانک‌های اسلامی، به‌ویژه تسهیلات مشارکت مدنی براساس فقه امامیه تبدیل‌شدنی به اوراق بهادار و فروختنی در بازارهای مالی هستند.

احمدی حاجی آبادی [۵]، ضمن تحقیق در خصوص اجرای مقررات مالی پولی اسلامی در نظام بانکداری ایران، عقد مشارکت را مورد بررسی قرار داده است. وی به تبیین چالش‌های موجود در اجرای درست عقود مشارکتی پرداخته و بیان می‌دارد که بروز عملکرد کنونی شبکه بانکی کشور در اجرای عقود مشارکت محور به چه عواملی وابسته است. در بخشی دیگر، پس از کنکاشی اجمالی در ماهیت بازار پول، نقاط ضعف ساختاری آن‌را در اجرایی کردن این دسته از عقود، مورد بررسی قرار داده و سرانجام استفاده از ساز و کار سرمایه در قالب تشکیل صندوق‌های سرمایه‌گذاری به منظور اجرایی شدن هر چه بهتر عقود مشارکت محور را به همراه مشکل‌ها و مانع‌های پیش‌روی آن پیشنهاد کرده است.

علی‌مدد [۱]، استفاده از استانداردهای حسابداری مرسوم را در بانکها مورد بررسی قرار داده است. وی گفته بانکها از جنبه‌های عمومی معاملات و عملیات، تابع استانداردهای حسابداری مربوط به مؤسسات انتفاعی هستند، لیکن از آنجا که بانکها از طریق واسطه‌گری مالی بخشی مهم و موثری از فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی را در سراسر جهان تشکیل می‌دهند؛ اکثر افراد جامعه و مؤسسات برای سپرده‌گذاری یا تأمین مالی فعالیت‌های خود از بانکها استفاده می‌کنند. دولت‌ها در سراسر جهان در جهت حفظ اعتماد عمومی به نظام پولی کشور و حفظ حقوق سپرده‌گذاران و دیگر مشتریان بانکها قوانین و مقررات ویژه‌ای را در مورد اداره و معاملات بانکها وضع کرده و معمولاً از طریق برقراری نظام بانک مرکزی بر اجرای آن نظارت و در همان حال، امتیازاتی را برای حفظ و ایمنی به بانکها اعطا می‌کنند.

اقبال، احمد و خان [۶] چالش‌های پیش روی بانکداری اسلامی را در دو حوزه سازمانی و عملیاتی به تفصیل بررسی کرده و راهکارهایی نیز برای این چالش‌ها ارائه کرده‌اند. آن‌ها در موضوع انطباق نیافتن نحوه اجرای عقود مشارکتی در بانک‌های اسلامی با آنچه به‌عنوان عقود مشارکتی در شرع مقدس اسلام معرفی شده است، اظهار می‌دارند این عدم انطباق زمانی ایجاد می‌شود که بانک به‌عنوان یک نهاد مالی ظرفیت پذیرش شرایط و ویژگی‌های مربوط به عقود مشارکتی به شکل اصلی آن را ندارد و در نتیجه، برای استفاده از عقود مشارکتی به دلایل متفاوت، از جمله مدیریت ریسک، درصدد تغییر این شرایط و تطبیق آن با وضعیت خود برمی‌آید.

۲- روش پژوهش

این پژوهش، یک پژوهش تطبیقی است که در ردیف پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. در پژوهش تطبیقی، پژوهشگر در صدد آن است که دو یا چند پدیده، اعم از کشور، سازمان، زمینه علمی، نظریه، اندیشه و... را مورد مقایسه قرار دهد. [۷].

در این پژوهش برای پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش، مقایسه‌ای دقیق و بی-طرفانه، بین رویه حسابداری متعارف تسهیلات اعطایی در قالب عقد مشارکت در نظام بانکداری ایران و استاندارد شماره ۴ AAOIFI صورت گرفته است و ضمن بررسی هر دو روش، میزان شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها استخراج می‌شود.

در این پژوهش از شیوه سندرسی رایج در حسابرسی نیز بهره گرفته شده است. اسناد حسابداری تسهیلات مشارکت صادره توسط بانک‌های صادرات، تجارت، ملی و سپه در خصوص میزان انطباق عملیات حسابداری آن‌ها با استاندارد شماره ۴ سازمان AAOIFI مورد بررسی و تحلیل و تفسیر قرار گرفته است.

از آنجا که هدف پژوهش، مطالعه رفتار متغیرهایی خاص یا رد و اثبات آن‌ها نیست؛ بلکه کشف و شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های کلیدی وحدت رویه حسابداری عقد مشارکت مدنی در نظام بانکداری ایران و استاندارد حسابداری تدوین شده توسط AAOIFI است؛ تدوین فرضیه ضرورتی نداشته و این مهم، از طریق پرسش‌های پژوهش صورت می‌گیرد.

سؤال اصلی پژوهش عبارت است از:

آیا رویه حسابداری عقد مشارکت مدنی نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با استاندارد حسابداری مشارکت تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، مطابقت دارد؟

سؤال‌های فرعی پژوهش نیز عبارت‌اند از:

اول- آیا رویه حسابداری عقد مشارکت نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با استاندارد حسابداری مشارکت تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، از نظر شناخت اولیه انطباق دارد؟

دوم- آیا رویه حسابداری عقد مشارکت نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با استاندارد حسابداری مشارکت تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، از نظر ارزیابی در پایان دوره مالی انطباق دارد؟

سوم- آیا رویه حسابداری عقد مشارکت نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران با استاندارد حسابداری مشارکت تدوین شده توسط سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)، از نظر افشا انطباق دارد؟

۳- تحلیل اطلاعات جمع آوری شده

این بخش شامل تحلیل اطلاعات دریافت شده در سه بخش اصلی یک استاندارد حسابداری مالی شامل، شناخت اولیه، ارزیابی در پایان دوره مالی و افشا می‌باشد. در تمام زیربخش‌های بحث و تفسیر، برای نتایج حاصل شده مثبت عدد ۱ و برای نتایج حاصل شده منفی، عدد ۰ در جدول‌ها گنجانده می‌شود.

۳-۱- بررسی تطبیقی دو رویه حسابداری در شناخت اولیه

در مرحله شناخت اولیه قرارداد تامین مالی مشارکت ۹ رویداد مالی شامل هزینه‌های پیش از انعقاد قرارداد، انعقاد قرارداد، دریافت وثایق، پرداخت سرمایه مشارکت، پرداخت حق صلح، استفاده از سرمایه مشارکت، برگشت منابع تسویه مشارکت و برگشت حساب‌های انتظامی شناسایی شد. از آنجا که بررسی تک‌تک رویدادهای مالی با توجه به حجم بررسی، در این مقاله امکان‌پذیر نیست، تنها دو رویداد مهم پرداخت سرمایه مشارکت و تسویه مشارکت با جزئیات کامل بررسی و سایر موارد در جدول مقایسه‌ای شماره ۵ تحلیل شده است.

۳-۱-۱- پرداخت سرمایه مشارکت

سرمایه مشارکت حداقل از دو منبع، یعنی توسط بانک و شریک تامین می‌شود. سرمایه مشارکت می‌تواند به صورت نقدی و با به صورت آورده غیرنقدی باشد. در صورتی که آورده شریک غیرنقدی باشد، می‌بایست معادل نقدی آن ارزیابی و تعیین شود. حال اگر سهم شرکت بانک غیرنقدی باشد در این صورت قبلاً در حساب دارایی- اموال بانک ثبت شده است و دارای قیمت دفتری هستند. چنانچه ارزش ارزیابی شده دارایی برابر با قیمت دفتری آن باشد؛ در این صورت معادل قیمت دفتری آن از دفاتر دارایی- اموال بانک خارج می‌شود، ولی اگر قیمت ارزیابی بیش‌تر و یا کم‌تر از قیمت دفتری باشد؛ سود و زیانی برای مشارکت شناسایی نمی‌شود و هر گونه کاهش و یا افزایش در حساب‌های سود و زیان بانک بازتاب می‌یابد.

سهم‌الشرکه بانک و شریک در حساب ویژه‌ای به نام "حساب مشترک مشارکت مدنی" که یک حساب واسطه است واریز می‌شود. سرمایه طرفین می‌تواند بارها، ولی به صورت متناسب

واریز شود. مقایسه حسابداری پرداخت سرمایه مشارکت در جدول شماره ۱ و ثبت حسابداری آن و سپس جدول انطباق آن در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۱- مقایسه حسابداری سرمایه مشارکت

AAOIFI	بانکداری ایران	شرح	
ثبت دارد	ثبت دارد	سهم الشرکه بانک	سرمایه مشارکت
ثبتی ندارد	ثبت دارد	سهم الشرکه شریک	

ثبت حسابداری در بانکداری ایران

الف - سهم الشرکه بانک

سهم الشرکه بانک و شریک در حساب ویژه‌ای به نام "حساب مشترک مشارکت مدنی" واریز می‌شود. سرمایه طرفین می‌تواند بارها، ولی به صورت متناسب واریز شود.

بدهکار - حساب تسهیلات اعطایی، مشارکت مدنی (به میزان سرمایه بانک)

بستانکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان سرمایه بانک)

چنانچه سهم الشرکه بانک از محل اموال بانک تامین شود:

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان سهم الشرکه بانک)

بدهکار - حساب سود/ زیان بانک (به میزان تفاوت سهم الشرکه بانک و مبلغ دفتری اموال)

بستانکار - اموال (به میزان مبلغ دفتری)

بستانکار - حساب سود/ زیان بانک (به میزان تفاوت سهم الشرکه بانک و مبلغ دفتری اموال) و

سپس ثبت مربوط به اعطای تسهیلات صادر می‌شود:

بدهکار - حساب تسهیلات اعطایی، مشارکت مدنی (به میزان سهم الشرکه بانک)

بستانکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان سهم الشرکه بانک)

ثبت حسابداری در AAOIFI:

بدهکار - حساب تامین مالی مشارکت (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

بستانکار - حساب مشارکت آقا/ خانم (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

ب: واریز سهم‌الشرکه شریک

ثبت حسابداری در بانکداری ایران

بدهکار - صندوق / حساب جاری شریک (به میزان سهم‌الشرکه شریک)

بستانکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان سهم‌الشرکه شریک)

ثبت حسابداری در AAOIFI

سهم‌الشرکه بانک که به طور مستقیم در اختیار شریک قرار می‌گیرد و افتتاح حساب واسطه‌ای بابت تمرکز وجوه مشارکت و یا حاصل از آن پیش‌بینی نشده است.

جدول شماره ۲: انطباق پرداخت سرمایه مشارکت

از نظر انطباق حسابداری	افشا		ارزیابی		شناسایی		رویدادهای مالی
	AAOIFI	بانکداری ایران	AAOIFI	بانکداری ایران	AAOIFI	بانکداری ایران	
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	پرداخت سرمایه مشارکت

۳-۱-۲- تسویه مشارکت مدنی

۳-۱-۲-۱- مشارکت مدنی منتج به سود شود

پس از اتمام زمان مشارکت مدنی و فروش کالا و یا اتمام خدمات موضوع مشارکت و تعیین تکلیف کالای احتمالی باقی مانده، می‌بایست نسبت به برگشت سرمایه مشارکت هریک از طرفین و تقسیم سود حاصله به نسبت‌های تعیین شده در قرارداد فی‌مابین اقدام کرد.

بانک مرکزی و AAOIFI هر دو برای این حالت روشی تقریباً مشابه را برای حسابداری پیشنهاد کرده‌اند.

جدول شماره ۳: مقایسه حسابداری تسویه مشارکت

AAOIFI	بانکداری ایران	شرح	
ثابت دارد	ثابت دارد	منتج به سود گردد	تسویه مشارکت
ثابت دارد	ثابت دارد	منتج به زیان گردد	

ثابت حسابداری در بانکداری ایران:

اول - برگشت سرمایه

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (حداکثر به میزان کل سرمایه مشارکت)

بستانکار - حساب تسهیلات اعطایی (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

بستانکار - حساب جاری شریک (به میزان سهم‌الشرکه شریک)

تقسیم سود

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (معادل مانده موجودی)

بستانکار - حساب سود دریافتی معاملات، مشارکت مدنی (معادل سهم‌السود بانک)

بستانکار - حساب جاری مشتری (معادل سهم‌السود شریک)

ثابت حسابداری AAOIFI

در زمان تسویه قرارداد، شریک مبلغ سهم‌الشرکه بانک و سود به‌میزان سهم طبق درصد سهم‌الشرکه بانک اسلامی را به حساب مشارکت خود نزد بانک اسلامی واریز می‌نماید. گاه ممکن است بانک اسلامی مقداری از سهم‌السود خود را بابت جایزه و یا پاداش حسن انجام مشارکت به شریک ببخشد، که با بستانکار نمودن حساب جاری شریک در حین برداشت سهم‌السود بانک، این عمل انجام می‌گیرد.

دوم - برداشت سهم‌الشرکه بانک

بدهکار - حساب مشارکت آقا/خانم (به میزان سهم‌الشرکه بانک)
بستانکار - حساب تأمین مالی مشارکت (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

سوم - برداشت سهم‌السود بانک

بدهکار - حساب مشارکت آقا / خانم (به میزان سهم‌السود بانک)
بستانکار - حساب سود حاصل از مشارکت (به میزان سهم‌السود بانک) چنانچه پاداشی برای شریک در نظر گرفته شده باشد ثبت فوق به صورت زیر صادر شده و حساب مشارکت افتتاح شده بنام شریک صفر شده و بسته می‌شود:
بدهکار - حساب مشارکت آقا/ خانم (به میزان مانده یا سهم‌السود بانک)
بستانکار - حساب جاری شریک/صندوق (به میزان پاداش تعیین شده)
بستانکار - حساب سود حاصل از مشارکت (به میزان سهم‌السود بانک پس از کسر پاداش)

۲-۱-۳- چنانچه مشارکت منتج به زیان شود:

چنانچه زیان در اثر سوء مدیریت شریک حاصل شده باشد، تامین اصل سرمایه مشارکت بانک و سهم‌السود متعلقه در هر دو منبع مورد مطالعه، بعهده شریک می‌باشد. در غیر اینصورت:

ثبت حسابداری در بانکداری ایران:

در این صورت دو حالت ممکن است پیش آید:

اول- زیان در حدی باشد که سهم‌السود مورد انتظار طرفین طی انجام عملیات مشارکت حاصل نشده باشد و خسارتی به اصل سرمایه طرفین وارد نشده باشد:
 در این حالت طرفین نسبت به برداشت سهم‌الشرکه خود اقدام می‌کنند و چنانچه در حساب مشترک مشارکت مدنی مانده‌ای وجود داشته باشد در آن صورت به طور نسبی تقسیم سود می‌کنند.

الف- برگشت سرمایه

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان سرمایه طرفین)

بستانکار - حساب تسهیلات اعطایی (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

بستانکار - حساب جاری شریک (به میزان سهم‌الشرکه شریک)

ب- تقسیم سود (در صورت وجود مانده)

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان مانده)

بستانکار - حساب سود دریافتی معاملات، مشارکت مدنی (به نسبت درصد سرمایه)

بستانکار - حساب جاری شریک (به نسبت سرمایه)

دوم- ممکن است که زیان به حدی باشد که به اصل سرمایه مشارکت خسارت وارد کند که در این حالت اگر:

الف- در قرارداد پیش‌بینی لازم مبنی بر تأمین خسارت وارده بر اصل سهم‌الشرکه بانک توسط شریک صورت گرفته باشد، ابتدا از حساب مشترک مشارکت مدنی، معادل سهم-الشرکه بانک برداشت و الباقی در اختیار شریک گذاشته می‌شود.

بدهکار - حساب مشترک مشارکت مدنی - (به میزان کل مانده)

بستانکار - حساب تسهیلات اعطایی، مشارکت مدنی (به میزان سهم‌الشرکه بانک)

بستانکار - حساب جاری شریک (به میزان مانده مبلغ پس از کسر سهم‌الشرکه بانک)

ممکن است مانده حساب مشترک مشارکت مدنی تکافوی سهم‌الشرکه بانک را ندهد، لیکن شریک تضمین برگشت سرمایه بانک را کرده باشد که در این صورت کسری حساب مشترک مشارکت مدنی از حساب جاری شریک تأمین می‌شود.

در برخی موارد نادر، شریک نسبت به جبران زیان وارده، به رغم تضمین سرمایه بانک، اقدام نمی‌کند که در این صورت بانک با نظر مقام‌های ارشد خود و با توجه به درخور اجرا بودن قرارداد مشارکت مدنی، اقدامات حقوقی و قانونی را برای برگشت کسری سرمایه خود

از طریق صدور اجرائیه برای قرارداد مشارکت فیما بین و وثایق مأخوذه از شریک، به عمل می‌آورد.

۳-۲-۱-۳- شریک تضمینی بر برگشت سرمایه بانک ندارد:

در این صورت هر کدام از طرفین به میزان سهم سرمایه خود از مانده مشترک مشارکت مدنی برداشت می‌کنند و بانک کسری سرمایه خود را به حساب سود و زیان خود ثبت می‌کند. **بدهکار** - حساب مشترک مشارکت مدنی (به میزان کل موجودی) **بستانکار** - حساب تسهیلات اعطایی، مشارکت مدنی (به میزان سهم سرمایه بانک از مانده مزبور)

بستانکار - حساب جاری شریک (به میزان سهم سرمایه شریک) و سپس ثبت به منظور تسویه حساب تسهیلات اعطایی از محل زیان بانک صادر می‌شود: **بدهکار** - حساب زیان معاملات بانک (به میزان کسری سرمایه مشارکت اعطا شده) **بستانکار** - حساب تسهیلات اعطایی، مشارکت مدنی (به میزان کسری سرمایه مشارکت)

ثبت حسابداری AAOIFI

در پیوست ب استاندارد حسابداری مالی شماره ۴ AAOIFI در بخش مقررات زیان آمده است که فقها موافق‌اند که زیان باید بین شرکاء به نسبت سهم آن‌ها از سرمایه تقسیم شود. آن‌ها این نظر را با فرمایش حضرت علی (ع) حمایت می‌کنند که می‌فرمایند: «سود باید بر طبق آنچه که آن‌ها (شرکاء) پیمان بسته‌اند و زیان باید متناسب با سرمایه هر دو طرف تسهیم شود».

بدهکار - حساب مشارکت آقا/خانم (به میزان سرمایه پس از سهم زیان متعلقه) **بستانکار** - حساب تأمین مالی مشارکت (به میزان سرمایه پس از سهم زیان متعلقه) و سپس کسری حساب تأمین مالی مشارکت، به حساب زیان بانک اسلامی منظور می‌گردد: **بدهکار** - زیان بانک (به میزان سهم زیان بانک از مشارکت آقا/خانم) **بستانکار** - حساب تأمین مالی مشارکت (به میزان سهم زیان بانک از مشارکت آقا/خانم)

بحث و تفسیر

الف: سود حاصل شده باشد: مغایرتی در دو روش از نظر شناخت و افشا وجود ندارد و هر دو منبع سود را شناسایی و افشا می‌کنند. اما در اندازه‌گیری میزان سود حاصله، با توجه به وجود شرط حق صلح در قراردادهای بانکداری ایران، مغایرت وجود دارد.

ب: زیان حاصل شده است: در روش حسابداری بانکداری ایران فقط در صورتی که زیان به حدی باشد که به اصل سرمایه مشارکت خسارت وارد کرده و تضمینی از طرف شریک برای برگشت سرمایه بانک انجام نگرفته باشد، زیان شناسایی و بین بانک و شریک به نسبت سهم سرمایه اندازه‌گیری و تقسیم می‌شود و در بقیه موارد، بر اساس شرط حق صلح، همواره زیان به عهده شریک است. لیکن در استاندارد شماره ۴ سازمان AAOIFI زیان همواره بین بانک و شریک به نسبت سرمایه تقسیم می‌شود.

ج: زیان در اثر سوء مدیریت شریک باشد: در هر دو منبع مورد مطالعه در این حالت جبران خسارت سرمایه و سهم‌السود بانک بر عهده شریک است.

جدول شماره ۴: انطباق تسویه مشارکت

از نظر انطباق حسابداری	افشا		ارزیابی		شناسایی		رویدادهای مالی	
	AAOIFI	بانکداری ایران	AAOIFI	بانکداری ایران	AAOIFI	بانکداری ایران		
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	سود حاصل شود	
۰	۰	۱	۰	۱	۰	۱	تضمین سرمایه بانک	زیان
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	عدم تضمین سرمایه بانک	
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	سوء مدیریت شریک	

۳-۱-۳- سایر رویدادهای مالی مرحله شناخت و جمع‌بندی آن

رویدادهای مالی ۹ گانه شناخت اولیه در قرارداد مشارکت به شرح جدول ۵ مورد مقایسه قرار گرفته است.

جدول شماره ۵: تجمیعی مقایسه حسابداری مرحله شناخت اولیه رویدادهای مالی قرارداد مشارکت مدنی

ردیف	شرح	بانکداری ایران	AAOIFI
۱	هزینه‌های قبل از انعقاد قرارداد	شناسایی نمی‌شود	شناسایی نمی‌شود
۲	انعقاد قرارداد	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود
۳	دریافت وثایق	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود
۴	پرداخت سرمایه مشارکت	معادل وجه‌پرداختی	معادل وجه‌پرداختی
	غیر نقدی	به ارزش منصفانه	به ارزش منصفانه
۵	پرداخت حق صلح	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود
۶	استفاده از سرمایه مشارکت	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود
۷	برگشت منابع	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود
۸	تسویه مشارکت زیان	سود حاصل شود	شناسایی می‌شود
		تضمین اصل سرمایه	شناسایی می‌شود
		عدم تضمین اصل سرمایه	شناسایی می‌شود
۹	برگشت حسابهای انتظامی	شناسایی می‌شود	شناسایی نمی‌شود

هزینه‌های قبل از انعقاد قرارداد: هزینه‌های قبل از انعقاد قرارداد می‌تواند شامل هزینه‌های مطالعات و بررسی‌های اولیه برای انعقاد یا عدم انعقاد، شناسایی اهلیت و توانایی طرف مقابل در راستای انجام موضوع مشارکت و... باشد. این هزینه‌ها در هر دو مرجع مورد پژوهش به‌عنوان هزینه‌های مشارکت شناسایی، ارزیابی و افشا نمی‌شوند. مگر آنکه توافقی بین طرفین انعقاد قرارداد صورت گرفته باشد.

انعقاد قرارداد: در هنگام عقد قرارداد، قراردادی در خور اجرا بین بانک و طرف مقابل (شریک) منعقد می‌شود که نیاز است بابت نگهداری آمار تعداد تعهدات بانک، ثبت‌های انتظامی آماری انجام بگیرد. شایان ذکر است این ثبت به‌عنوان یک رویه داخلی در بانک‌ها اجرا می‌شود و از نظر حسابداری، شخص مقابل را متعهد نمی‌کند. ثبت حسابداری این رویداد فقط از نظر انتظامی و آماری دارای اهمیت است و ثبت و یا عدم ثبت این رویداد در تقسیم منافع و یا زیان حاصل از مشارکت، تاثیری ندارد.

ثبت وثایق: ثبت حسابداری این رویداد فقط از نظر انتظامی و آماری دارای اهمیت است و ثبت و یا عدم ثبت این رویداد در تقسیم منافع و یا زیان حاصل از مشارکت، تاثیری ندارد و فقط از نظر میزان درصد ریسک عملیات مؤسسه یا بانک حائز اهمیت است.

پرداخت حق صلح: برای صلح هزینه‌های پیش‌بینی نشده در مشارکت، بانک معمولاً مبلغی را با توافق برای مصالحه و به‌عنوان حق‌الصلح نقدی به شریک می‌پردازد. این امر در نظام حسابداری بانک مرکزی با پرداخت ده‌هزار ریال به حساب شریک صورت می‌گیرد؛ و طی این عمل در حقیقت با شریک توافق می‌کند تا با دریافت این مبلغ، کلیه هزینه‌های پیش‌بینی نشده آتی را برعهده بگیرد. این پرداخت در مجموع هزینه‌های دوره بانک افشا می‌شود. البته این عمل، تسهیلات عقد مشارکت را به چالش کشانده است.

عقد شرکت یک عقد جایز است، عقد جایز عقدی است که هر کدام از شرکا، در هر زمان که بخواهد می‌تواند تقاضای فسخ مشارکت را کند، لیکن زمانی با تقاضای فسخ یکی از شرکا مشارکت پایان می‌یابد و اموال تقسیم می‌شود که این مسئله موجب زیان مالی دیگر شرکا نشود [۸]. همچنین بنابر آنچه از تعریف مشارکت آشکار می‌شود؛ تأمین هزینه‌های موضوع مشارکت، از ابتدای انعقاد قرارداد تا زمان تسویه، به نسبت سرمایه بر عهده طرفین مشارکت است. در رویه اجرایی عقد مشارکت، در نظام بانکداری ایران، هنگامی که یک فرد برای اخذ تسهیلات مشارکتی مراجعه می‌کند، بانک برای پوشش ریسک‌های حاصل از اجرای عقد مشارکت، بندهایی به قرارداد اضافه می‌کند که شاید از نظر شرعی اشکالی بر آن‌ها نتوان وارد کرد، لیکن آنچه محقق می‌شود، فاصله زیادی با آنچه مشارکت نامیده می‌شود، دارد. از جمله این بندها:

الف- کلیه هزینه‌های مازاد بر میزان سرمایه مورد نیاز پیش‌بینی شده مندرج در قرارداد را از اموال خود پرداخت کند و سهم بانک از هزینه‌های احتمالی را در ازای مبلغ اندکی (۱۰۰۰ ریال) صلح کند.

ب- ضمن این عقد صلح همه تعهدات قرارداد را بپذیرد و حق فسخ را از خود سلب کند. این دو بند با روح عقد مشارکت تناقض دارد و در حقیقت عقد مشارکت را، به یک عقد مبادله‌ای و نیز به یک عقد لازم با استفاده از شرط ضمن عقد صلح، تبدیل می‌کند. هزینه پرداخت حق صلح، جزو هزینه‌های بانک است و در حساب کل هزینه‌های بانک تجمیع شده است و در نتیجه، بر میزان سود و زیان حاصل فعالیت بانک یا مؤسسه مالی تأثیر می‌گذارد و از این بابت بر حقوق صاحبان سهام نیز متأثر می‌گردد، لیکن اثر آن بسیار ناچیز است. در استاندارد شماره ۴ AAOIFI هزینه‌های پیش‌بینی نشده آتی مشارکت، بر عهده طرفین مشارکت است.

استفاده از سرمایه مشارکت: به موجب قرارداد منعقد فیما بین، شریک حق استفاده از سرمایه مشارکت را دارد، این استفاده می‌تواند به صورت برداشت وجه نقد و یا صدور چک در وجه شخصی ثالث به‌عنوان فروشنده کالا یا خدمات موضوع مشارکت باشد. در استاندارد شماره ۴ AAOIFI، مرحله واریز سهم‌الشرکه بانک به صورت واریز مستقیم به حساب شریک است و در حقیقت استفاده شریک از سرمایه مشارکت در همان مرحله صورت می‌گیرد.

برگشت منابع: شریک می‌بایست وجوه حاصل از فروش کالا یا انجام خدمات موضوع مشارکت را، به حساب مشترک مشارکت مدنی واریز کند. در نظام بانکداری ایران برگشت موارد در اغلب تسهیلات اعطایی، به صورت واریز اقساط توسط شریک صورت می‌گیرد و این اقساط متشکل از قسمتی اصل سهم‌الشرکه همراه با یک سود از پیش تعیین شده است. که این موضوع با ماهیت عقد مشارکت در تضاد است. در استاندارد شماره ۴ AAOIFI، با توجه به عدم استفاده از حساب واسطه مشترک مشارکت مدنی، کلیه عملیات‌های مربوط به برگشت منابع هنگام تسویه حساب صورت می‌گیرد.

برگشت حساب‌های انتظامی: پس از تسویه قرارداد، دیگر نیازی به نگهداری اطلاعات سوابق قرارداد نیست، این امر در خصوص وثایق گرفته شده هم با توجه به اقدام بانک (عودت به شریک، صدور اجرائیه و یا تقلیل وثایق)، صورت می‌گیرد و اسناد انتظامی برگشت داده می‌شوند.

جمع‌بندی یافته‌های پژوهش در تطبیق مرحله شناخت رویه حسابداری تسهیلات مشارکت در نظام بانکداری ایران و رویه حسابداری مربوطه AAOIFI حاکی از آن است که در رویدادهای مالی مهم، هزینه‌های پیش از انعقاد قرارداد، پرداخت سرمایه مشارکت و تسویه مشارکت مدنی به جز حالتی که مشارکت دارای زیان و اصل سرمایه آن تضمین شده است، تطبیق کامل دارند. از طرفی مغایرت سایر رویدادهای مالی به دلیل تفاوت در شیوه اجرایی عقد مشارکت و نه از بابت حسابداری آن است و تأثیری بر شناسایی و اندازه‌گیری حقوق و تعهدات عقد مشارکت ندارد.

۲-۳- بررسی تطبیقی ارزیابی عقد مشارکت در پایان دوره مالی

براساس بند ۷ و بند ۸ استاندارد حسابداری مالی شماره ۴ AAOIFI سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت ثابت^۱ در پایان دوره مالی به بهای تمام شده تاریخی (مبلغی که پرداخت شده یا دارایی‌هایی که در زمان تنظیم قرارداد ارزیابی شده است)، اندازه‌گیری می‌شود. درباره سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت نزولی^۲ در پایان دوره مالی هم، به بهای تمام شده پس از کسر بهای تمام شده هر نوع سهم انتقالی به شریک اندازه‌گیری می‌شود. در حسابداری بانکداری ایران به طور مستند رهنمودی درباره حسابداری ارزیابی تسهیلات مشارکت در پایان دوره مالی، وجود ندارد، لیکن براساس بررسی اسناد حسابداری و صورت‌های مالی بانک‌ها، مشاهده می‌شود که حساب مشارکت مربوطه در پایان دوره مالی

^۱ مشارکتی است که در آن سهم شرکا در سرمایه در سراسر مدت تعیین شده در قرارداد ثابت می‌ماند.

^۲ مشارکتی است که در آن بانک اسلامی موافقت می‌کند سهم خود در مشارکت را به تدریج به شریک دیگر منتقل کند.

به همان بهای تمام شده تاریخی گزارش می‌شود. مقایسه این دو به‌طور خلاصه در جدول شماره ۶ آمده است.

جدول شماره ۶: ارزیابی سرمایه مشارکت در پایان دوره مالی

AAOIFI	بانکداری ایران	شرح
به بهای تمام شده تاریخی	به بهای تمام شده تاریخی	ارزیابی سرمایه مشارکت در پایان دوره مالی

با توجه به جدول شماره ۶ مشخص می‌شود وحدت رویه حسابداری موجود در بانکداری ایران در خصوص ارزیابی حساب مشارکت در پایان دوره مالی با استاندارد حسابداری شماره ۴ AAOIFI مطابقت دارد.

۳-۳-۱ بررسی تطبیقی افشای عقد مشارکت یا ارائه آن در صورت‌های مالی و یادداشت‌های همراه سومین بخش از یک استاندارد یا دستورالعمل حسابداری که می‌بایست مورد توجه تدوین‌کننده استاندارد یا مقررات‌گذار در حوزه حسابداری قرار گیرد، موضوع افشا یا نحوه ارائه در صورت‌های مالی و یادداشت‌های همراه است. در جدول شماره ۷ اجزای صورت‌های مالی بانک اسلامی طبق استاندارد حسابداری مالی شماره ۱ AAOIFI باعنوان ارائه و افشای کلی در صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی و وحدت رویه حسابداری بانک‌ها در ایران، مقایسه شده‌اند.^۱

^۱ شایان ذکر است صورت‌های مالی بانک نمونه (شرکت سهامی عام)، توسط کمیته استانداردها و آموزش سازمان بورس اوراق بهادار تهیه و ور ویسایت بورس اوراق بهادار قرار گرفته است.

جدول شماره ۷: مقایسه اجزای صورت‌های مالی

AAOIFI	بانکداری ایران	شرح
✓	✓	ترازنامه
✓	✓	صورت سود و زیان
✓	✓	صورت سود و زیان جامع
✓	✓	صورت جریان وجوه نقد
✓	-	صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدود شده
✓	-	صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات (هنگامی که بانک مسئولیت جمع‌آوری و توزیع زکات را می‌پذیرد)
✓	-	صورت منابع و مصارف وجوه صندوق قرض‌الحسنه
✓	✓	یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی

جدول شماره ۷ تنها مقایسه کلی افشا در AAOIFI و نظام بانکداری ایران را نشان می‌دهد و بدیهی است مقایسه دقیق و جامع نحوه ارائه صورت‌های مالی موضوع این مقاله نمی‌باشد و خود نیاز به مطالعه و وقت بیشتری دارد.

در جدول شماره ۸ مقایسه افشای حساب‌های مرتبط با تأمین مالی مشارکت در حسابداری بانکداری ایران و استانداردهای حسابداری مالی AAOIFI آمده است.

جدول شماره ۸: مقایسه افشای حساب‌های عقد مشارکت

شرح		بانکداری ایران	AAOIFI
ترازنامه	طبقه‌بندی	دارایی‌ها	دارایی‌ها
	عنوان حساب	تسهیلات اعطایی به اشخاص	سرمایه‌گذاری‌های مشارکت
سود و زیان	طبقه‌بندی	درآمدهای مشاع	درآمد سرمایه‌گذاری
	عنوان حساب	سود تسهیلات اعطایی مشارکت	سود سرمایه‌گذاری‌های مشارکت
- یادداشت‌های توضیحی		- تسهیلات اعطایی بر حسب زمان سررسید و نرخ سود - تسهیلات اعطایی بر حسب نوع وثیقه - گردش تسهیلات اعطایی	- تفکیک سرمایه‌گذاری‌های مشارکت براساس تأمین مالی شده به‌طور مشترک و تأمین مالی شده توسط بانک - تفکیک سود سرمایه‌گذاری‌های مشارکت براساس تأمین مالی شده به‌طور مشترک و تأمین مالی شده توسط بانک - افشای ذخیره جبران زیان ناشی از سرمایه‌گذاری در معاملات تأمین مالی مشارکت حسب ضرورت

مقایسه افشای عقد مشارکت در AAOIFI و نظام حسابداری بانکداری ایران نشان از تفاوت طبقه‌بندی حساب‌های مربوطه، به ویژه در ترازنامه است. هر چند در هر دو رویه، دارایی‌ها به جاری و غیرجاری طبقه‌بندی نمی‌شوند، لیکن حساب عقد مشارکت در نظام حسابداری مرسوم بانکداری ایران در ترازنامه با عنوان تسهیلات اعطایی به اشخاص طبقه‌بندی می‌گردد، حال آنکه همین حساب در رویه حسابداری AAOIFI، در طبقه سرمایه‌گذاری‌ها قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد طبقه‌بندی حساب مشارکت در ترازنامه در طبقه سرمایه‌گذاری‌ها با ماهیت عقد مشارکت قرابت بیش‌تری دارد و صحیح‌تر است.

نکته بارز دیگر در تفاوت افشا تفکیک اصل و سود سرمایه‌گذاری‌های مشارکت براساس تأمین مالی شده منحصراً توسط بانک و تأمین مالی شده به‌طور مشترک به‌وسیله‌ی بانک و حساب‌های سرمایه‌گذاری‌های محدودنشده، می‌باشد. حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده

حساب‌هایی هستند که دارنده حساب سرمایه‌گذاری به بانک اسلامی اجازه می‌دهد وجوه وی را بدون هیچ محدودیتی از نظر محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری به روشی که بانک اسلامی مناسب تشخیص می‌دهد سرمایه‌گذاری کند. براساس این توافق بانک اسلامی می‌تواند وجوه دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده را با وجوه خود یا سایر وجوهی که بانک اسلامی حق استفاده از آن را دارد (به‌عنوان مثال؛ حساب‌های جاری) درهم آمیزد. دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری و بانک اسلامی معمولاً در بازده وجوه سرمایه‌گذاری سهیم هستند [9]. از این رو افشای این تفکیک در یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی طبق استانداردهای حسابداری مالی AAOIFI الزامی است.

یافته‌های این بخش حاکی از تطبیق نیافتن کامل افشای تأمین مالی مشارکت در نظام حسابداری بانکداری ایران و استانداردهای حسابداری AAOIFI است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نظر به اهمیت نقش بانک‌ها در فعالیت‌های اقتصادی و جامعه، دولت‌ها در سراسر دنیا به منظور حفظ اعتماد عمومی به نظام پولی کشور و حفظ حقوق سپرده‌گذاران و دیگر مشتریان بانک‌ها، در تدوین مقررات در حوزه بانکداری نظارت و دخالت دارند که معمولاً از طریق برقراری نظام بانک مرکزی ایفای نقش می‌کنند. در کشور ما، هر چند بانک‌ها پیروی نسبی از استانداردهای حسابداری واحدهای انتفاعی وضع شده توسط سازمان حسابرسی کشور دارند، لیکن بانک مرکزی عهده‌دار تدوین مقررات حسابداری بانک‌هاست. باید توجه داشت در جهان اسلام وظیفه تدوین مقررات حسابداری بانک‌های اسلامی توسط AAOIFI صورت می‌گیرد و برای کشورهای عضو؛ که کشور ما هم عضو آن است، فارغ از نظام بانکداری و قوانین و مقررات متعارف بانکداری آن کشور، قابل اجراست.

در این مقاله ما به مقایسه تطبیقی رویه حسابداری تسهیلات مشارکت مدنی در نظام بانکداری ایران و استاندارد حسابداری شماره ۴ AAOIFI با عنوان تأمین مالی مشارکت پرداخته‌ایم. نتایج مطالعه حاکی از عدم انطباق کامل رویه حسابداری تسهیلات مشارکت در نظام بانکداری ایران با استاندارد حسابداری شماره ۴ AAOIFI است، به گونه‌ای که این دو رویه:

الف- از نظر شناخت اولیه، در رویدادهای مالی مهم هزینه‌های قبل از انعقاد قرارداد، پرداخت سرمایه مشارکت و تسویه مشارکت مدنی به جز حالتی که مشارکت دارای زیان و اصل سرمایه آن تضمین شده است مطابقت دارند.

ب- از نظر ارزیابی سرمایه مشارکت در پایان هر دوره مالی، مطابقت دارند.

ج- از نظر افشا یا نحوه ارائه در صورت‌های مالی، مطابقت ندارند.

در مرحله شناخت رویه حسابداری بانکداری ایران، فقط در صورتی که زیان به حدی باشد که به اصل سرمایه مشارکت خسارت وارد کرده و تضمینی از طرف شریک برای برگشت سرمایه بانک انجام نگرفته باشد، زیان شناسایی و بین بانک و شریک به نسبت سهم سرمایه اندازه‌گیری و تقسیم می‌شود و در بقیه موارد، بر اساس شرط حق صلح، همواره زیان بر عهده شریک است. لیکن در استاندارد شماره ۴ سازمان AAOIFI زیان همواره بین بانک و شریک به نسبت سرمایه تقسیم می‌شود.

عدم تطابق افشای تسهیلات مشارکت ناشی از تفاوت طبقه‌بندی حساب‌های مربوطه، به‌ویژه در ترازنامه است. حساب عقد مشارکت در نظام حسابداری مرسوم بانکداری ایران در ترازنامه با عنوان تسهیلات اعطایی به اشخاص طبقه‌بندی می‌شود، حال آنکه همین حساب در رویه حسابداری AAOIFI، در طبقه سرمایه‌گذاری‌ها قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد طبقه‌بندی حساب مشارکت در ترازنامه در طبقه سرمایه‌گذاری‌ها با ماهیت عقد مشارکت قرابت بیش‌تری دارد.

نکته بارز دیگر در تفاوت افشا، تفکیک اصل و سود سرمایه‌گذاری‌های مشارکت براساس تأمین مالی شده، منحصراً توسط بانک و تأمین مالی شده به‌طور مشترک به‌وسیله بانک و حساب‌های سرمایه‌گذاری‌های محدود نشده، است، از این رو لذا افشای این تفکیک در یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی براساس استانداردهای حسابداری مالی AAOIFI الزامی است.

با توجه به نتایج پژوهش به مراجع قانونی و حرفه‌ای مسئول تدوین مقررات و یا استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی کشور، به‌ویژه بانک مرکزی، سازمان حسابرسی و جامعه حسابداران رسمی کشور، پیشنهاد می‌شود:

اول- نسبت به بررسی جامع و تدوین چارچوب نظری و استانداردهای حسابداری بانکها و مؤسسات مالی اسلامی اقدام کنند یا از طریق بررسی و بومی‌سازی مقررات AAOIFI به این مهم بپردازند.

دوم- تسهیلات مشارکت متأسفانه به رغم آنکه یکی از پرکاربردترین عقود مورد استفاده در نظام اعتباری بانکهای کشور بوده و هست، دارای دستورالعمل حسابداری منسجم و یکپارچه‌ای از طرف بانک مرکزی نیست. تدوین و ابلاغ دستورالعمل جامع حسابداری عقود مشارکتی از طرف بانک مرکزی ایران در جهت یکسان‌سازی و قابلیت مقایسه و افزایش اعتماد بر صورت‌های مالی بانکهای مختلف کشور، پیشنهاد می‌شود.

سوم- در صورت امکان با توجه به محدودیت‌های مطرح شده درباره اجرای عقد مشارکت برای بانکها، استفاده از عقد مرابحه یا استصناع به جای عقد مشارکت پیشنهاد می‌شود. در این صورت بانک می‌تواند با استفاده از استصناع ثانویه، مسئله عدم تجربه و تبحر در موضوع قرارداد را حل کند و همچنین ریسک‌های مربوطه را پوشش دهد.

همچنین یافته‌های این مطالعه می‌توانند مبنای مطالعات و پژوهش‌های بعدی برای ارتقای حوزه حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری اسلامی قرار گیرند. بر این اساس موضوع‌های زیر را می‌توان برای تحقیقات آتی پیشنهاد کرد:

- انجام مطالعات تطبیقی برای مقایسه وضعیت موجود نظام حسابداری و گزارشگری مالی بانکداری کشور با سایر جوامع اسلامی.
- بررسی کفایت صورت‌های مالی موجود بانکها از نظر تطبیق با ابزارهای مالی اسلامی مانند انواع صکوک استصناع، اجاره و غیره.
- میزان انطباق روش حسابداری هر یک از عقود تسهیلاتی مورد استفاده در بانکداری کشور به خصوص روش حسابداری عقود همانند مرابحه، خرید دین، سلف و
- بررسی تأثیر اجرای روش حسابداری سازمان AAOIFI در شفافیت اطلاعاتی و رضایت-مندی سهامداران و سپرده‌گذاران بانکی کشور.

- تأثیر اجرای روش‌های حسابداری سازمان AAOIFI در سود سهام بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار کشور و میزان انطباق این سود با درآمدهای مشروع سرمایه‌گذاری در اسلام.

کتابنامه

۱. علی‌مدد، مصطفی، (۱۳۸۲): *استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی در بانک‌های ایران*، حسابرس، شماره ۲۱، ۱۶-۲۷.
۲. غلامی جمکرانی، رضا؛ هاشم نیکومرام و فریدون رهنمای رودپشتی، (۱۳۹۲): *ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی، تحقیقات مالی-اسلامی*، سال سوم، شماره اول (پیاپی ۵)، صص ۳۳-۶۹.
۳. شعبانی، احمد؛ سجاد سیفلو، (۱۳۹۰): *مقایسه تطبیقی بانکداری وکالتی و مشارکتی و ارائه راهکارهای جدید، معرفت اقتصاد اسلامی*، سال سوم، شماره اول (پیاپی ۵)، صص ۷۹-۱۱۳.
۴. موسویان، سیدعباس؛ فرید وثوق؛ علی فرهادیان، (۱۳۹۰): *اوراق بهادار بانکی، تبدیل تسهیلات بانکی به اوراق بهادار در بانکداری اسلامی، تحقیقات مالی-اسلامی*، شماره ۱، صص ۱۱۷-۱۵۰.
۵. احمدی حاج‌آبادی، سیدروح‌الله، (۱۳۸۹): *راهکارهای اجرای صحیح عقود مشارکتی در نظام بانکی ایران، اقتصاد اسلامی*، شماره ۳۸، صص ۱۱۹-۱۴۶.
۶. اقبال، منور؛ اوصاف احمد و طریق الله خان، (۱۳۸۷): *چالش‌های پیش‌روی بانکداری اسلامی (ترجمه: حسین میسمی و مسلم بمانپور)*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
۷. طبیبی، سیدجمال‌الدین؛ ترجمه: محمدرضا ملکی و بهرام دلگشایی، (۱۳۹۳): *تدوین پایان‌نامه، رساله، پروژه پژوهشی و مقاله علمی*. تهران: انتشارات فردوس.